

A PARASZTSÁG HÉTKÖZNAPI ÉLETE A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

A 13. században és a 14. század elején különböző szabad és nem szabad elemekből kialakult a jogilag egységes jobbágyosztály (iobagiones)¹. A jobbágyokhoz számították mindazokat, akik földesúri függésben éltek, pénz-, termény- és munkajáradékkal tartoztak. A földesúri joghatóság alá tartoztak, de rendelkeztek a szabad költözés jogával. Ezenkívül a királynak is kötelesek voltak kapunként adót fizetni (kapuadó)². Jogilag a jobbágyokhoz tartoztak a földesúri függésű városok és piachelyek polgárai is, bár ezek nem voltak parasztek. Így a jobbágyosztály tágabb fogalom, mint a parasztság.³ Ezzel szemben néhány privilegizált csoport nem tartozott ide, mint például a kunok, jászok, székelyek, akiknek a szabadságát azonban nem mindig ismerték el.⁴ Ide számítható még sok kismemes, ún. egytelkes nemesek, akik saját telküket maguk művelték, de teljes nemesi joggal rendelkeztek. Számuk a középkor végén 18—20 000 családra tehető.⁵

A magyarországi parasztság hétköznapjainak legfontosabb történeti forrásai azok a periratok, amelyek hatalmaskodások kivizsgálása során keletkeztek. Ezek a hatalmaskodások legtöbbször a földesurak vitájából támadtak, mégsem ők voltak azonban a legfőbb károsultak, hanem parasztjaik. Személyes vizsályok mellett előfordultak ilyen esetek szomszéd falvak között is. Három szomszédos falu például 40 forint bírságban egyeztet meg egy hatalmaskodás kapcsán, és a megyei bíróság is elismerte az egyezség érvényességét.⁶

Mivel a hatalmaskodások minden évszakban, illetve minden paraszti munkánál előfordultak, a periratok és vizsgálatok alapján igen plasztikus képet kapunk a késő középkori falu mindennapi életéről.⁷ A legfőbb forrás azonban összesített kárösszeget említ, csak néhány esetben szerepelnek az elrabolt vagy elpusztított tárgyak külön-külön, értékükkel együtt. Másrészt alig vannak paraszti végrendeletek, és még ritkábban paraszti háztartásokra vonatkozó inventáriumok.⁸

Az írásos források igen kevés adatot tartalmaznak a parasztházról, az olcsó háztartási eszközökről vagy a paraszti ékszerekről. Az ásatások adatai azonban éppen ezen a területen gazdagítják ismereteinket, a falvak kutatása mellett a temetők is jó anyagot tárhatnak a kutatás elé.

A temetőkben a korai időszakban nagyon kevés mellékletet találunk, ezzel szemben a késő középkorban gyakoriak a ruhadíszek, ékszerek a sírokban.⁹

A késő középkori falvak nagysága területen-

ként változott. Egyes megyékben a kis falvak voltak a jellemzőek, míg másokban ennek ellentmondó megfigyeléseket tehetünk.¹⁰ Szabó István különböző források alapján 1886 falu háztartás-számát gyűjtötte össze az 1401 és 1526 közötti időszakból, és a következő megoszlást találta:¹¹

40,8% -a a falvaknak	1—10 háztartás
43,5% -a	11—30 háztartás
15,7% -a	ennél nagyobb

A kismemesi falvak általában aprók voltak, előfordult azonban, hogy 25—30 nemes család élt egy településen.¹² Az ilyen eredmények jelentős hibaforrást is tartalmaznak. Egyrészt olyan forrásokra épülnek, amelyek a telekkel rendelkező parasztek háztartását írják össze, míg a saját házzal nem rendelkező zsellérek (inquilini) nem veszik mindig figyelembe. Másrészt az oklevelek tartalmaznak adatokat a háztartások nagyságára vonatkozóan is.¹³ Ez azonban összefügg a házak nagyságával is.

A földesúri adózás alapja a telek (sessio) volt.¹⁴ A nagy területen elterjedt szőlők nem tartoztak a telekrendszerhez, és ezeket a parasztek szabadon elidegeníthették.¹⁵ Így voltak olyan zsellérek, akik különböző körülmények hatására tehető szőlőbirtokosokká váltak. A 16. század elején Battyán faluban 27 paraszttal termesztett gabonát, de csak öt volt közöttük, akik nem rendelkeztek szőlővel. Ezzel szemben 63 olyan paraszttal volt, akik nem termesztettek gabonát, csak szőlővel foglalkoztak, de így jogilag zsellérnek számítottak.¹⁶ Általában azonban az inquilini név alatt a szegényeket értették. Egyes falvakban a teljes jobbágyok elkülönülve laktak a zsellérektől, akik a kertek mögötti kunyhókban éltek.¹⁷ A legtöbb zsellérnek nem volt saját háza, így az özvegyeknek, elszegényedett rokonoknak, napszámosoknak, szolgáknak, cselédeknek.¹⁸

A családszerkezet szintén meghatározta a parasztházak nagyságát. A nagycsaládoknak, ahol több generáció élt együtt, nagyobb házra volt szükségük, mint a kiscsaládoknak. Ismerünk ugyanis középkori adatokat nagycsaládokról, de az valószínűleg nem volt elterjedt forma.¹⁹ A mohácsi csata idejéből (1526) egyetlen olyan forrást ismerünk, ahol egy falunál a gyermekek számát is feltüntették. Alsónyéken 44 ház állt, amelyben a nemeseket és a papot leszámítva 346 személy élt, vagyis házanként átlagosan 7,9. A házaknál csak a családtagokat említik, de előfordul nagy-

és kiscsalád is. Egyes házakban például csak néhány személy élt (3—4), míg máshol három generáció lakott együtt.

Egy esetben például egy özvegy két házas és két nőten fiával lakott együtt. Az egyik fiúnak hat, a másiknak három gyermeke volt, így összesen a két feleséggel együtt tizenhatan éltek a háznál. A falu paraszti lakossága között tizenegy özvegyasszony és egy özvegyember volt. Ezenkívül még 49 házaspár, 124 nőten férfi, és 112 hajadon lakott itt. A férfiak és nők száma megközelítőleg azonos volt.²⁰

A kutatás a legelterjedtebb Árpád-kori lakóháznak a kisméretű, földbe mélyített, egyhelyiséges, kemencés házat határozta meg.²¹ A 16. században az ilyen gödörházak már igen ritkák voltak, az épületek általában a földfelszínen álltak. Ugyanakkor az egyhelyiséges házak fokozatosan két-, később háromhelyiségesé váltak. Ha eltekintünk a külön álló és gyakran a ház mellett épített pincéktől, akkor már gyakorlatilag csak föld feletti épületek voltak. Sarvalyban 3—4, sőt 5 helyiséges házakat tártak fel,²² de a főváros közelében levő Csuton voltak épületek háromnál több helyiséggel is.²³ Elképzelhető, hogy a nagyobb házakban nagycsaládok vagy több zsellér lakott együtt.

Az oklevelek gyakran említenek faszervezetes parasztházakat. A fának nagyon fontos szerepe lehetett, mivel az erdőhasználat és fafuvarozás kapcsán is gyakran említenek hatalmaskodásokat.²⁴ A fa azonban nemcsak építőanyagként, hanem tüzelőként is fontos volt. Az Alföldön, ahol szalmával, náddal, trágyával tüzeltek és főztek, faszervezetes házak is álltak.²⁵ Számos forrás említi, hogy a parasztok elköltözéskor magukkal vitték házuikat.²⁶ Ez ellen a földesurak általában sikertelenül küzdöttek, amit jól mutat az is, hogy a falvakban nemcsak olyan puszták telkei voltak, amelyeken ház állt, de olyan épület nélküliek is, amelyek utolsó tulajdonosa még név szerint ismert volt.²⁷ Az 1495-ös törvény 22. cikkelye megtiltja, hogy domos, aedificia, sepes, et quaecunque alia ligna per eosdem ibidem terris jam infixa, abducere nullo modo praesumant, amikor egy másik földesúrhoz költöznek.²⁸ Az oklevelek ritkán említenek kőből épült parasztházakat. Csut azonban kivétel, mivel itt kőházak álltak. Másutt az ásatások sem hoztak felszínre a falvakban kőházakat, a földesúri és plébániaépületek kivételével.³¹

Az Alföldön a házak cölöpökkel megerősített, kétoldalt sárral tapasztott földfalakból álltak. Ha az egész ház agyagból épült, akkor a fal felső része nád- vagy vesszőfonadékból állt.³² A Dunántúlon, de az Alföldön is álltak gerendavázás épületek, ahol az alsó gerendák alatt gyakran kövek voltak.³³ Számos háznál készült pince, amelyeket kőből vagy faszervezettel építettek.³⁴ Az ún. alföldi háztípust, amely a legelterjedtebb lehetett, a régészet az Alföldön tudta kimutatni. Előfordult azonban a Dunántúlon is, noha az említett csuti és sarvalyi ásatások egészen más formát hoztak felszínre.

Az alföldi típus két- vagy háromhelyiséges. Az épületek 9—21 m hosszúak, és 4—6 méter szélesek voltak. A háromhelyiséges ház középső része

volt a konyha, nyitott tűzhellyel. Ebből nyílt a szoba, amelynek kályháját a konyhából fűtötték, vagyis füstmentes volt. A harmadik helyiség szintén a konyhából nyílt, a szobával ellentétes oldalon. Ezt gyakran csak utólag építették fel. Funkciója nem ismert, kamra, gazdasági helyiség vagy istálló lehetett. Itt találták a legtöbb gazdasági eszközt. Egyes esetekben a konyha előtt faszloponokon nyugvó tornác is volt. Gyakran a konyha hátsó falához kemencét építettek, más esetekben viszont a kemencék házon kívül voltak.³⁶ Az oklevelekben különféle nevekkkel illetik a parasztház helyiségeit (stuba, camara, coquina, praetorium, cellarium), de ezek megfelelnek az ásatásokból nyert adatoknak.³⁷

Igen ritkán említenek istállókat, és más melléképületeket. Ezek gyakran körben nyitott, fedett épületek voltak.³⁸ Eddig az ásatásokból is csak kevés gazdasági épületet ismerünk.³⁹ A forrásokban említett istállók és gazdasági épületek majdnem mindig a házaktól elkülönülve álltak.⁴⁰ Számos esetben ezek az építmények azonban a lakóházzal alkottak egységet. Már említettük, hogy van egy olyan lehetőség, miszerint a házak harmadik helyisége istálló volt, de ennek kicsi a valószínűsége. Sajnos az oklevelek a kérdésre nem adnak választ. Kiindulási pontot nyújthat azonban a következő epizód: 1525-ben egy földesúr felfegyverzett parasztjai megtámadták egy falusi bíró házat, szétvagták a házfalat — valószínűleg fakonstrukció volt — és elraboltak 575 köből (cubulos) tisztított gabonát.⁴¹ Ez olyan nagy mennyiség, hogy aligha gondolhatunk arra, hogy ezt egy kamrában tárolták. (Más tényezők is erre utalnak.)

Az udvart körülkerítették, és legtöbbször egy nagy kapu nyílt az utcára, néha azonban hátra a kertek felé. Ebben az esetben az utcára csak egy ajtó nyílt, mint a kisparaszток udvaránál. Ez a kapu volt az állami adózás alapja.⁴² A kertek, szérűskertek az udvar mögött helyezkedtek el.⁴³ Ahogy már korábban említettük, a házaknak csak egy ajtajuk volt, amely a konyhába vezetett. Voltak azonban olyan épületek is, ahol minden helyiségnek külön kijárata volt.⁴⁴ Az ajtók zárására legtöbbször lakatot használtak, ami leletként is igen gyakran előfordul.⁴⁵ A házak belső berendezése szegényes volt, ágyból, székekből, asztalokból és ládákból állt.⁴⁶ Az ágy alatti rész tároló lehetett,⁴⁷ valószínűleg azért is, mert a kelengye nagy része ágyneműből állt. Számos adat maradt fenn ágyneműkről, különösen különféle párnahuzatokról. Ezek ára még ugyanazon falun belül is váltakozott, például 4 és 25 denár között. A párnákat pehellyel töltötték. Az ágyterítők viszonylag drágák voltak, egy darab 5 forintot is ért. Egy kirabolt paraszttól mindemellett két ilyet is elvittek. Legtöbb esetben lepedőről is szó esik. Értékük 18 és 25 denár között mozgott, de két új, ex sindone készült darabot 1 forint 75 denárra értékelték. Az összes idézett adat ugyanannak a rablásnak a tárgyalási jegyzőkönyvéből származik.⁴⁸ A rablások kivizsgálásakor gyakran említik, hogy az emberek az ágyban ruha nélkül aludtak.⁴⁹ A korábbi évszázadokban gyakori volt, hogy a férfiak az állatokkal aludtak,⁵⁰ de nem

tudjuk, hogy a késő középkorban is megvolt-e ez a szokás.

Asztal- és más kendőket is nagy számban említenek. Egyes esetekben ezeket arany és selyemszálakkal hímezték ki, ezért aztán drágák voltak.⁵¹ Ágyneműt, kendőket, ruhákat, pénzt és ékszereket együttesen *res scriniales*nek nevezték, és ezeket általában ládában tartották.⁵² Emellett létezett még egy tárolási lehetőség: számos ásatásnál került elő, elsősorban a kamra agyagpadlója alatt — főként méhkas alakú — tárológödör. Egy pásztói ház ilyen gödre tele volt ép háztartási eszközökkel.⁵³

Az eddig bemutatott kép egy tekintetben azonban nem egészen tiszta: a parasztházak bemutatásakor kisebbek a különbségek, mint ahogyan az a háztartási eszközökből kitűnik. Természetesen elképzelhető, hogy egyes esetekben néhány paraszt legértékesebb dolgait el tudta rejtteni. Az eddigi adatok ezzel szemben azt mutatták, hogy egyáltalán nem rendelkezett minden paraszt gazdag háztartással. Ez érvényes a ruházatra és az ékszerekre is. Az egyszerű paraszt ruhája valószínűleg hasonló volt ahhoz, amit a cselédek a földesúrtól évente kaptak. Ez magába foglalta a lábbeliket (*calciamentum*, *sotularium*, *ocrea* a harisnyákat (*caliga*) — ez utóbbi valószínűleg harisnyanadrág, amely Kelet-Magyarországon egészen a 20. századig használatban volt, és szürke posztóból készült. A tulajdonképpeni ruha az *ing* (*camisia*), a szintén szürke posztóból készült *tunica*, és a hacucanak nevezett ruhadarabokból állt. Gyakran szerepel a legtöbbször subának nevezett bunda is.⁵⁴ A parasztok azonban viseltek a földesúri szolgák ruháinál jobb darabokat is. Fő ruhadarabként a *pileus*, a *pallium* és a *tunica* szerepel. A *pallium* valószínűleg egy hosszú felső ruha lehetett. Az elrabolt tárgyak között szerepel egy zöld *tunica in forma toge wigo kewnth facte*, amely 3 forint és 25 denár értékű volt.⁵⁵ A *pallium* is köntösszerű darab lehetett. A *pallium* és a *tunica* mind női, mind férfiruhaként előfordul.⁵⁶ A női *tunica* szoknya volt, egy 1498-as oklevél a *tunica vulgo zoknya*⁵⁷ fogalompárt említi. Egy Somogy megyei esetről 1513-ban 13 tunicát raboltak el, amelyek közül 3 külföldi posztóból készült (*pwrgumal*). Kettő ezek közül, egy vörös és egy barna, igen értékes volt, mindkettőnek *hermelingallérja* volt, a vörös 5, a barna 3 forintot ért. Egy paraszt pedig egy 1 forint 75 denár értékű sárga tunicával rendelkezett. A sárga szín általánosan elterjedt volt a hétköznapi életben is. A kötény (*kethen*) férfiviseletként jelenik meg, 10 denár értékű volt. *Pileus* alatt kalapot vagy sapkát értettek. Az említett rablásnál két *pileus*-ről esik szó, amelyek egy ember tulajdonában voltak: az egyik fekete birkabőrből volt, a másik széles posztóból készült.⁵⁸ Ásatásoknál nemesüveg maradványok is kerültek elő.⁵⁹ A periratokban szinte mindig csak ez a három ruhadarab szerepel, valószínűleg azért, mert ezeket rabolhatták el leginkább a nyílt utcán a parasztoktól. Egy utazó nemes például megátadott az erdőben egy parasztnak, és többek között új *pileus*-át vette el.⁶⁰ Egy másik esetben egy birkapásztor *pileus*-át ragadták el.⁶¹ A nők fejkendőt hordtak. Ritkábban fordul elő a paraszti öltözet részeként a

ioppa. Ha megfigyeljük a falvakban elkövetett rablótámadásokról szóló iratokat, akkor kitűnik, hogy a parasztok legfeljebb 1—2 felsőruhával rendelkeztek. Külföldi posztót ők is viseltek, de több és jobb ruhadarabja csak a gazdagabb parasztnak volt. Csak az ingek száma volt viszonylag nagy. 1470-ben Szabolcs megyében 16 paraszttól 57 inget raboltak el. Több parasztnak volt 5—9 inge.⁶² A prémekek is gyakoriak voltak, különösen a birka és róka.⁶³ A lábbeliek pedig ugyanolyannak tűnnek, mint a szolgáké.

A parasztok gyakran viseltek olyan színű és anyagú ruhát, mint a szegényebb nemesek, városi polgárok. Ez valószínűleg nem véletlen, mivel nem maradt fenn középkori magyar ruhaszabályzat. A zsidókra és prostituáltakra vonatkozó előírásokon kívül csak kettőt említhetünk: rézsarkantyút csak azok viselhettek, akiket a király lovaggá ütött, vagy a határokon hadiszolgálatot teljesítenek. Másrészt a nadrágon és más férfiruhadarabokon a királyi udvar emberein és a főnemeseken kívül más nem viselhetett rojtokat.⁶⁴ Így legtöbb esetben csak a mindenkori gazdasági helyzet szabott határt a ruhaluxusnak. Egyébként éppen a sarkantyúviseléssel kapcsolatos rendelet mutatja azt, hogy Magyarországon nem volt ruhaszabályzat. Az *in confinibus continens serviens atque militans* igen gyakran paraszt is lehetett, ahogy azt még később látni fogjuk. Amennyiben pedig ugyanolyan sarkantyút hordhatott, mint a király által lovaggá ütött nemes, nehezen képzelhető el, hogy ruházkozásában továbbra is a paraszti hagyományoknak felelt volna meg.

A magyar paraszt ruházatáról az oklevelek alapján nyert képet az ásatások megerősítették, de differenciálták is. A temetőásatások során ékszerek és ruhadíszek is előkerültek. A késő középkori sírok utalnak a parasztságra vagyoni differenciálódására is. A 13. századtól nő a sírmellékletek száma (ékszerek, ruhadíszek), de még a késő középkorban is több mint a fele a síroknak melléklet nélküli, eltekintve a számos koporsó- és halottilepel-maradványtól. Így például a csuti temetőben, amely a 14. századtól a 16. század elejéig volt temetkezőhely, a 203 sírból csak 63-nál volt melléklet (30%). A későbbi síroknál ez az arány növekedett.⁶⁵ Más temetők hasonló képet mutatnak.⁶⁶ Így arra lehet következtetni, hogy néhány gazdagabb paraszt volt, akiket, illetve akiknek gyermekeit viszonylagos pompával temethették el. Az ékszereknél a 14. században változás következett be. Az addig igen elterjedt fülbevalók szinte teljesen eltűnnek, de a karperecek is ritkábbá váltak.⁶⁷ Legjobban az alföldi parasztság ékszerei ismertek. Ugyanazok az ékszerek — természetesen költségesebb kivitelben — előfordulnak a nemeseknél és főnemeseknél is.⁶⁸ Igen gyakori fejékszer a pártá. Számos típusa ismert, ezüsttel vagy rézzel vagy akár gyöngyökkel, flitterekkel, spirálokkal díszített darabok ismertek. Vannak rézvagy nemesfémszállal kivarrt vagy himzett darabok is. Néhány esetben olyan maradványok is előkerültek, amelyekre a díszítést felerősítették. Így Csuton például egy bőralap maradt meg, továbbá szövet- és kék bársonyrészek.⁶⁹ Bársonypártá máshonnan is ismert, például Kaszapérről, de vannak gyékényanyagú párták is.⁷⁰ Ez a fej-

ékszer fiatal nőknél és gyermekeknél fordul elő, de ritkábban idősebb nőknél, sőt férfiaknál is.⁷¹

Az ékszerek másik nagy csoportja a veretes vagy díszített öv. Ezeket pártáövnek nevezték, ami utal a pártával való rokonságára. Pártáöv-ként általában férfifidiszövet értettek, habár ez főként a nők és gyermekek ruházatához tartozott. Díszítése hasonló a fejékszerekhez, gyakran formailag megégyezőek a pártán és övön levő díszek.⁷² Csak az övcsatok és a díszített fém vagy csont szíjvégek hiányoznak természetesen az utóbbiaknál.⁷³ Emellett előfordulnak kárminvörös selyemövek is.⁷⁴ További ékszerként nagy számban kerülnek elő bronz- és ezüstgyűrűk,⁷⁵ ezüst ruhadíszek, különféle csatok, gombok. A fémdíszek öntötték vagy préssel készülték. Mivel számos verető is előkerült — sőt olyan is, amelynek ugyanaz a mintája, mint egy megmaradt ékszernek —, ezek a belföldi tömegáru közé tartozhattak, még ha néhány esetben külföldi eredet is elképzelhető.⁷⁶

A temetőásatásokon nem került elő hermeline-szegélyes szoknya, de drága anyagból készült szegélyű ruhák igen. Egy csuti férfisírban ezüstszálas ruhadarab volt.⁷⁷ Kaszaperen,⁷⁸ de más lelőhelyeken is⁷⁹ több sírban csipkés szelű ruhák voltak, amelyek legtöbbször aranyzással készültek, és selyemre voltak erősítve. A parasztnak csak egy — valószínűleg igen kis — része tudott ilyen kifejezett luxust megengedni magának. A sírokból előkerült szórványos ruhadarabok nem teszik lehetővé, hogy színeket is megállapítsunk. Csak két, kunok által lakott faluban (Orgondaszentmiklós, Asszonyszállás) sikerült kétségkívül lila színű ruhákat megfigyelni. A lila a kunoknál valószínűleg a gyász színe volt.⁸⁰

A parasztnak fegyverviselését az 1514-es parasztháborúig nem korlátozták. A megtorló törvény 60. cikkelye megtiltja a javadalom nélküli papok és diákok számára, hogy arma vel pixidest viseljenek, külföldi utazás kivételével. A hajdúknak kasztrálás terhe mellett tilos volt cuspides et alia armát viselni. A parasztnak a jobb kezét kellett levágni, ha pixidest birtokolt.⁸¹ A feudális rend számára tehát a hajdúk voltak a legveszélyesebbek, a parasztnak puskán kívül viselhetek fegyvert. A törvényt azonban nem tartották be. Amikor 1518-ban egy földesúri ember vezetésével parasztnak egy nemesi birtokot szabályszerűen megostromoltak, még gondolhatunk arra, hogy a puskákat a földesúrtól kapták.⁸² De ettől függetlenül is voltak olyan parasztnak, akiknek puskájuk volt, mint ahogy a következő epizód-ból kiderül: Egy utazó nemes és két kísérője kirabolt egy parasztnak, aki éppen a szőlőjébe ment, elrabolva puskáját és baltáját. A parasztnak ezután a szomszéd faluba sietett, ahol éppen búcsú volt, vagyis sok ember gyűlt össze. Segítségükkel elfogták a nemeset. Végül is per indult a parasztnak földesura ellen. Az eljárásnál a bíró ugyanaz a Werbőczy volt, aki az 1514-es törvényeket szerkesztette. A nemesember vádját elvetették, habár a parasztnak tiltott fegyvert viselt, és egy nemes ember szabadságát megsértették.⁸³

Természetesen nem minden parasztnak tűzfegyvere. A leggyakrabban említett paraszti fegyverek közé a következők tartoztak: a bicel-

lusnak nevezett tör, ij és nyíl, a kard (gladius) a buzogány (clava) és a dárda (hasta)⁸⁴ A törvény előírta a földesurak számára, hogy háború esetén meghatározott számú jobbágy után egy-egy harcost küldjenek a királyi seregbe (telekkatonaság). Zsigmond király 1435-ös Decretum minusa elrendelte, hogy ezek lovasok legyenek, és ijat, tegezt, kardot és tört kell viselniük.⁸⁵ Az 1518-as tolnai törvény egy másik rendelkezést hoz: a lovasoknak lándzsa és pajzs (lancea et clypeus) kell, az észak-magyarországi megyékből viszont pedites pixidariost kell küldeni.⁸⁶ A telekkatonaság harcosai egyrészt zsoldosok lehettek, másrészt volt közöttük sok parasztnak is. 11 megyében pedig egy különrendelet volt érvényben. Itt parasztnak katonák voltak, akiket a források huszárnak vagy voinicinek neveznek. Ezek nem fizettek állami adót, de ennek fejében a határon hadiszolgálatot tartoztak.⁸⁷

Ásatások során is előkerültek fegyverek, például Muhiban kardok, nyilhegyek, buzogányfejek, egy sisak orr-része, puskarész és számos sarkantyú.⁸⁸ A csepelyi fegyverleletek, egy kovácsoltvas buzogány, balta, számszerijhoz tartozó nyilhegyek stb. különösen érdekesek. A buzogány más gazdag leletekkel együtt egy késő középkori gödörházból került elő. Az ásató véleménye szerint a ház tulajdonosa kisnemes lehetett. A faluban több, ehhez a réteghez tartozó család volt.⁸⁹

A háztartási eszközök nagyrészt ásatásokból ismertek. Ez egyrészt nagy mennyiségű kerámiát, illetve fémtárgyakat jelent. A házi kerámia különböző típusai, ezen belül az ausztriai importkerámia is, igen változatosak. A középkor végén már a szemes kályhák sem számítottak ritkaságnak.⁹⁰ Kis üvegpalackokat is említhetünk.⁹¹ A fémtárgyak között előfordulnak mezőgazdasági eszközök, mint sarló, kasza, ásóvasalás, ekevas, balta, fejsze, kapa stb., továbbá kocsisvasalások. Az állattartás emlékei, zabla, patkó, kolomp stb. A leletanyag többi része késekből, villákból, fémedényekből és vödörrészekből áll. Nem hiányoznak a falusi kézművesség (kovács), a szőlészet, a halászat és vadászat eszközei sem. Ezek részletes tárgyalásához azonban egy külön tanulmányra lenne szükség.⁹²

Már említettük, hogy gazdagabb és szegényebb parasztnak voltak, vagyis valószínűleg igen nagy volt a parasztnak közötti differenciálódás. Ez a parasztságnak mind a nemesi, mind a jobbágyi részére érvényes. Amikor egy olyan nemesi telekről esik szó, amelyhez csak négy hold szántó (három parcellában) és jelentéktelen erdő rész tartozott, akkor egy viszonylag szerény birtokosra gondolhatunk.⁹³ A parasztság differenciálódása jól lemérhető a jobbágytelkek osztódásából. Egyrészt fél, negyed, sőt nyolcad telkek is vannak, viszont egyes parasztnak több telekkel rendelkeznek. A csak kis számban megmaradt egyházi tized- és földesúri kilencedjegyzékek alapján az igen gazdag parasztnak vékony rétegével szemben a szegényparasztnak sokkal nagyobb csoportja állt.⁹⁴ Hasonló képet mutatnak a rendkívüli földesúri adók is. 1469-ben Baranya megyében 814 parasztnak adóztattak meg. 7,2% -uk kevesebb mint 0,4 forintot fizetett, 26,8% -uk 0,5—0,8 fo-

rintig, 61,4% -uk 1—3,5 forintig, 4,6% -uk 4—8 forintot fizetett.⁹⁵ A hatalmaskodásoknál szereplő kárösszegek szintén a parasztság differenciálódására mutatnak. Erre a következő példa: A 16. század elején a Vasmegyericsei uradalomban 187, és Tétényben 66 paraszt szenvedett kárt (1. táblázat)⁹⁶ A 3 forint alatti kárösszegek nagy száma azért érdekes, mivel ugyanez az állami adóösszeg felmentés határa.⁹⁷ Természetesen valószínűtlen, hogy a károsult parasztok mintegy fele ugyanolyan szegény volt. Ugyanebből a forrásból kitűnik, hogy ugyanazon faluban nagyon gazdag, és igen szegény parasztok éltek egymás mellett.

1. tábla. Két példa a kárösszegek differenciáltságára

Kár forintban	Vasmegyericse		Tétény	
	szám	%	szám	%
0,32— 3	99	52,9	27	40,9
3,01— 6	42	22,5	21	31,8
6,01—10	23	12,3	7	10,6
10,01—40	22	11,8	11	16,7
100	1	0,5		
	187	100,0	66	100,0

Jelenlegi információink azonban túlnyomóan a gazdag parasztkor vagyoni helyzetére vonatkoznak. Így például egy pilisi paraszt végrendelete igen gazdag emberre mutat (1510). Egész vagyonát — amelyet azonban sajnos nem részleteztek — és ménest fiára hagyta. Ezenfelül még további 17 lovat, 12 ökröt, 25 tehenet és 4 borjút el tudott ajándékozni. Továbbá még 80 forint 25 denárral tartoztak neki, nagyrészt boreladás kapcsán. Még saját földesura és annak felesége is adósi közé tartozott, 15 forint 60 denárral.⁹⁸ Ennek a parasztnak a gazdagsága az állattartásból és a borkereskedeleméből származott. A magyar állatexport konjunktúrája nemcsak piachelyeken, hanem az alföldi falvakban is létrehozott egy anyagi jólétben élő, vékony paraszti réteget. Erre egy másik példa: a 15. század közepén említenek egy gubacsi parasztot, aki állattartással és kereskedelemmel foglalkozott. Erre a célra bérbe vette a szomszéd birtokosok pusztáit. Gazdag polgárok tartoztak adósi közé. Később maga is Pesten telepedett le, ahol hamarosan városi bíró lett. Végül megvásárolta a bérlet pusztákat, és a nemesek közé emelkedett.⁹⁹

Gazdag parasztkor azonban nemcsak az állattartó területeken voltak. Egy inventárium, amely egy Fertő tó melletti paraszt vagyonát írta le, a következőket tartalmazza: 6 ökör, 4 tehen, 3 borjú, 62 disznó, 4 ló, 2 vasalt kocsi, száznál több kepe búza és zab, 28 hold vetés, 12 méhkas, 5 szőlő, egy halászháló a Fertő tónál, 2 nagytál, 4 nagy kanna, egy rézmozsár és három asztal. A többi dolgot mint *res domesticas satis* hebet foglalták össze.¹⁰⁰

A parasztság felső, gazdag rétege kihasználta azt, hogy 1514 után elméletileg megtiltották a szabad költözést, de általában őket is érintette az

erőszakos költöztetés.¹⁰¹ A gazdag parasztkor a mezővárosokba vagy a városba költöztek, ahol szabadabban élhettek. Az egészen szegények azonban ugyanolyan mobilisak voltak.¹⁰² Ebből a szempontból érdemes megfigyelni, hogy a 15. században nem csupán a pusztákat, hanem a lakott falvakban levő pusztatelkeket gyakran gazdag parasztkor vették bérbe. Ugyanakkor a zsellérek és szegényparasztkor száma is nőtt. Az uralkodó osztály megkísérelte, hogy a zselléreket az elhagyott telkekre visszaültesse, de legtöbbször sikertelenül.¹⁰⁴

A temetőásatások alapján a csecsemő- és gyermekhalandóság igen magas lehetett.¹⁰⁵ Előfordult, hogy anyákat újszülött, vagy alig egyéves gyermekükkel együtt temettek el.¹⁰⁶ Gyakran lehet babonás temetkezési szokásokat megfigyelni, így például a kunoknál a koponya környékét anyarozszal szórták be, amelynek gyógyászati szerepe lehetett.¹⁰⁷ A terhes nők élete nem lehetett könnyű, van arra is adatunk, hogy egy hatalmaskodásnál bántalmaztak egy gyermeket váró nőt, és emiatt koraszülés következett be.¹⁰⁸

A gyermekjátékokról is vannak forrásaink, amelyek szerint a gyermekek a felnőtteket utánozták.¹⁰⁹ Leletként üveg-, kőgolyók,¹¹⁰ csörgők¹¹¹ kerültek elő. Ismerünk esztergált kőfigurákat is, például Móriczról,¹¹² ahol egyértelmű volt, játékról van szó. Más esetekben csontokból faragott figurák voltak, amelyek azonban votív tárgyak is lehetnek. Rákospalotán az egyik női csontváz jobb kezében átfúrt csonttárgyak voltak: egy fésű alakú, egy kis szakállas férfifej, fején stilizált koronával, szépen faragott kéz, valamint egy kettős gyöngy.¹¹³ Felnőttjátékok is előkerültek már, például egy faluásatásnál találtak a legkorábbi magyarországi malomjátékokat.¹¹⁴

A gyerekek azonban a munkában is részt vettek, a fiatalabbak mint pásztorok, az idősebbek például mint szalma- vagy boglyarakók.¹¹⁵ A lányok kapával dolgoztak, mint ahogyan azt egy 16. század eleji versből ismerjük, amelyben a moralizáló költő a lányok táncszenvédélyét itéli el.¹¹⁶ A fiatalok fő szórakozása éppen a tánc volt.

A férfiak és nők munkaszolgáltatása viszonylag nagy volt. Nőket főként betakarításkor említenek.¹¹⁷ A gazdagabb parasztkor családokkal és napszámosokkal is dolgoztattak.¹¹⁸ A napszámosokat szénakaszálásnál és a gabona aratásánál, a szőlőben kapálásnál és szüretnél alkalmazták. Az akkor még középnemességhez tartozó Batthyány család intézője például aratáskor a szomszédos város piacán hirdette ki, hogy napszámosokat fogadnak fel.¹¹⁹ A legszegényebb parasztkor és a zsellérek ilyen munkákból tartották fenn magukat.

A középkor végén a kereskedelem már rendszeres volt. Csak kevés olyan falu volt, ahol egy napi járóföldön belül nem lehetett hetivásárt elérni. Az évenkénti vásárok száma állandóan növekedett. Számos heti- vagy éves vásárral rendelkező falu jogilag azonban nem volt mezőváros¹²⁰ (oppidum). Ezek gazdasági helyzete jobb volt, mint az átlagos falvaké. A parasztkor gyakran felkeresték nyolc vagy több ökör vontatta vasalt szekereikkel ezeket a sok esetben igen távoli

országos vásárokat. Az út során gyakran kirabol-
ták őket.¹²¹

A földesúri vadászatok hajtóként alkalmaz-
ták a parasztokat,¹²² de maguk is vadásztak. Csak
az 1504-es törvény 18. cikkelye tiltotta meg,
hogy szarvasra, őzre, nyúlra, fácánra és császármadár-
ra vadásszanak. A törvény megalkotásának
okait is ismerjük; sok paraszt vadászatból élt,
szántójukat, szőlőjüket műveletlenül hagyták,
nem voltak tekintettel az ünnepnapokra, elszegé-
nyedtek, végül rablásból éltek.¹²³ A csepelyi falu-
ásatásnál marha-, ló-, disznó-, kecske-, juh- és
kutyacsontok mellett vaddisznó-, őz- és szarvas-
csontokat is találtak.

Az árutermelés és a piachálózat kiterjedése a
háziiparra épült, de a kender és len szárítására
vonatkozó adatok arra utalnak,¹²⁵ hogy a falvak-
ban szövődéssel is számolhatunk. Ez női munka
volt. A tulajdonképpeni falusi kézművesek pa-
rasztok voltak, akik a helyi szükségleteket elégi-
tették ki. Leggyakrabban ezek cipészek, szabók
és kovácsok voltak.¹²⁶ az utóbbiak szerszámairól
az ásatások jó képet nyújtottak. Ezekből kide-
rül, hogy állatgyógyászattal is foglalkoztak.¹²⁷
Az oklevelek is említik a falusi kézműveseket és
szerszámaikat. Egy Somogy megyei esetről leír-
ják a károsult kézművesek, egy cipész, egy szűcs
és egy kovács áruit és szerszámaikat.¹²⁸ Egy másik
esetben egy fazekeas esett rablótámadás áldozat-
tául.¹²⁹

Igen gyakran említenek a forrásokban zené-
szeket. Főként hegedűsök, síposok, dobosok sze-
repelnek, a lantosok inkább a városokban és
piachelyeken éltek. Ezek a nem utazó zenészek
voltak, maguk is parasztként éltek, a falusi ünne-
peken ők szolgáltatták a zenét.¹³⁰

Úgy tűnik, hogy a parasztnál ugyanúgy,
mint a polgárságnál és nemességnél, két fő étke-
zés volt. A számadások alapján a prandiumnál
ugyanazon ételeket és italokat fogyasztották,
mint a coenánál. Sajnos a számadások, amelyek-
ből az ételre következtethetünk, csak a földes-
úri és városi környezetből ismertek. A szolgálk el-
látása területenként változott, de ezek az adatok
kiindulási pontként kezelhetők a parasztnál táplál-
kozására vonatkozóan. Az emberek péntek és
szombat kivételével nagyon sok húst fogyasztot-
tak. Említenek marhahúst, sültet (assatura) vala-
mint sózott káposztát, borsót és lencsét. A ba-
romfi nem volt gyakori. Pénteken és szombaton
a hal volt a főétel, ritkábban rák, vagy sajt és
vaj. Ehhez jön még a kenyér és italként a bor.¹³¹
Ezeknek az adatoknak a szórványos előkerülése is
arra mutat, hogy a parasztnál ellátása hasonló volt
a szolgálkéhoz. A húsfogyasztás jelentős volt, és
ehhez a disznó- és vadhúst is hozzá kell számíta-
ni.¹³² A csepelyi és sarvalyi ásatási adatok meg-
erősítették ezt a képet.¹³³

A paraszti életben a vidám változatosságot a
különböző alkalmak jelentették, mindenekelőtt az
esküvők, amelyeket mindig megünnepeltek, ittak
rá. Mivel a magyar parasztnak szabadon költöz-
hettek, a házasságkötést nem akadályozhatták
meg. Még 1514 után is egy parasztnak minden továb-
bi nélkül feleségül vehetett olyan személyt, aki
más földesúrhoz tartozott. Kivételt képeztek azok
az özvegyek, akik egy jobbágytelken ültek.¹³⁴

Ugyanúgy, mint az esküvőket, a temetéseket is
megünnepelték. A temetőben még táncoltak is,
ami ellen az egyház természetesen fellépett.¹³⁵ A
harmadik esemény az üzletkötés volt. A jogsze-
rű vásárlást áldomás pecsételte meg.¹³⁶

A kocsmákban gyakran voltak verekedések. A
földesúr rendelkezett azzal a joggal, hogy a bort
— azt is, amit jobbágyaitól terményjáradékként
kapott — az év egy meghatározott időszakában
kiárusítsa. Ebben az időben tilos volt a parasztnak
saját borukat eladni. Később gyakran kény-
szerítették őket a földesúri bor megvásárlásá-
ra.¹³⁷ A falusi kocsmákat a földesurak többször
bérbe adták. Idegenek megjelenése a kocsmák-
ban gyakran vitákhoz vezetett. Például az egyik
esetben a piacra érkezettek kocsmái tartózkodása
verekedéssé fajult. Máskor alföldi parasztnak
északra utaztak, hogy földesuruk számára malom-
követ vegyenek. Egy fogadóban megpihentek, és
ott megtámadták őket.¹³⁸ Egy falusi kocsmá-
s vendégének meg kellett esküdnie, hogy egyetlen
üvegpoharat sem tört össze.¹³⁹ Ezek a példák ért-
hetővé teszik, hogy miért tiltották a törvények,
hogy a kocsmákat fegyverrel látogassák.¹⁴⁰ Gyak-
ran jöttek össze a parasztnak egy-egy házban iszo-
gatni. Egy ilyen esetben vita támadt több kisne-
mes között, hogy kinek kell a bort fizetnie. Ké-
sőbb még egy zsák liszt kifizetése miatt is ugyan-
ez történt. Végül az éjszakai órákban a ház előtt
verekezés támadt, és a botok is előkerültek. En-
nek nyomán egy kisnemes meghalt.¹⁴²

A Kapisztrán Szt. János és Remete Szt. Pál sir-
jánál — ez utóbbi egy Budához közeli kolostor-
ban volt¹⁴³ — bekövetkezett csodák jegyzőköny-
vei arra mutatnak, hogy igen sok betegség volt.
Mégis a parasztnál, illetve a kis- és középne-
meseknél viszonylag több volt az idős ember,
mint a főnemesek és polgárok között.¹⁴⁴

A parasztnak temetkezési szokásairól a temetők-
ből nyerhetünk értékes adatokat. A koporsó álta-
lános ismert volt, habár számos sírban nem ta-
láltak ilyent. Gyakran tártak fel koporsókat vasa-
lásokkal és zárral. Néha fakéregből készült a ko-
porsó, számos sír téglával vagy kövel volt kirak-
va.¹⁴⁵ Több részletmegfigyelés utal babonás szo-
kások meglétére. Így sok sírban egy vagy több
faszéndarab volt. Ezt a jelenséget a kutatás addig
többféle módon magyarázta.¹⁴⁶ Néhány, különö-
sen korai sírban nyílhegyek voltak, amelyeket
úgy tűnik, hogy beelöltek a sírba. Ez részben a
vámírhittel függ össze. Magyarország egyes ré-
szein még a 18. században is megvolt ez a szokás,
anélkül, hogy a vámpírok elleni védekezésnek
értékelnék.¹⁴⁷

Ebben a feldolgozásban a földesúri járadékok
témáját, mint a hatalom egy speciális megnyilvánu-
lási formáját, nem tárgyaltuk. Jóllehet a föld-
desúr — és intézői — a paraszti életre állandó,
jól érezhető hatást gyakoroltak. A rendszeres já-
radékok általában nem voltak túl magasak. A
földesúrnak azonban mindig megvolt a lehetősé-
ge arra, hogy rendkívüli szolgáltatásokat köve-
teljen.¹⁴⁸ Ez arra mutat, hogy nem csupán az itt
idézett hatalmaskodások pusztíthatták a paraszti
jómód alapját. Igazán a 16. század eleje volt az,
amikor a parasztnak helyzetében egy gyors rosz-
szabodás kezdődött.

1. SZÜCS Jenő: Megosztott parasztság — egységsülő jobbágyság. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században. Századok, 115. (1981) 3—65, 263—319.
2. TIMON Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet, 6. kiad. (Bp., 1919) 613—621.
3. KUBINYI András: Zur Frage der Vertretung der Städte im ungarischen Reichstag bis 1526. In: Bernhardt TÖPFER (Hrsg.): Städte und Ständestaat. Zur Rolle der Städte bei der Entwicklung der Ständeversammlung in europäischen Staaten im 13. bis zum 15. Jahrhundert Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte 26. (Berlin, 1980) 215—218.
4. GYORFFY György: A székely társadalom. In: SZÉKELY György (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. (Bp., 1953) 104—116; *Idem*: A kunok feudalizálódása, Uo. 248—275; SZABÓ István: Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In: KOVACSICS József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (Bp., 1963) 94—95.
5. SZABÓ, i. m. 88—91; *Idem*: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század). (Bp., 1966) 95—99; MAKSAY Ferenc: „Le pays de la noblesse nombreuse” Studia Historica Acad. Scient. Hung. 139. (Bp., 1980) 19.
6. 1477: BORSA Iván: A középkori oklevelek regesztázása. Függelék: A Kölcsény család levéltárának középkori oklevelei. Levéltári Közlemények, 24. (1946) 64, Nr. 20.
7. SZABÓ István: A középkori magyar falu (Bp., 1969) 168—183.
8. Uo. 219—228.
9. KOVALOVSKZI Júlia: A középkori falvak régészeti kutatása. Régészeti Füzetek, Ser II. 14. (Bp., 1971) 22—30; BAKAY Kornél: A középkori temetők feltárásának és értékelésének módszertanáról. Uo. 31—33; PARÁDI Nándor: A késő középkori faluásatásokról. Uo. 37—40.
10. A középkori Magyarország településszerkezetéről utoljára MAKSAY, Ferenc: Das Agrarsiedlungssystem des mittelalterlichen Ungarn. Acta Historica Acad. Scient. Hung., 24. (1978) 83—107.
11. SZABÓ i. m. (1966) 191.
12. Uo. 200; MAKSAY i. m. (1978) 94. Nagy kisenemesi falu volt pl. Buda közelében Gercse, lásd KUBINYI András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig, 1541-ig. In: GEREVICH László (szerk.) Budapest története 2. (Bp., 1973) 27—28. A középkor végén Gercséről 31 nemesi parasztcsalád nevével ismerjük. Volt itt olyan nemesi telek, amely csak 4 hold és kis erdőrészt volt.
13. SZABÓ i. m. (1963) 91—94.
14. IDEM, i. m. (1969) 9—19; MAKSAY Ferenc: A magyar falu középkori településrendje (Bp., 1971) 201—208.
15. Uo.; valamint MAKSAY László: A mezővárosi földhasználat kialakulásának kérdései. Kelemen Lajos Emlékkönyv (Kolozsvár, 1957) 463—478.
16. DL 104. 125(1502)
17. MAKSAY, i. m. (1971) 127; a zsellérekre SZABÓ István: A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig (Bp., 1975) 69.
18. Az 1514-es törvények: Antonius FEKETE NAGY — Viktor KENÉZ — Ladislaus SOLYMOS — Geisa ÉRSZEGI (szerk.): Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. (Bp., 1979) 260
19. HOFFMANN Tamás: A paraszti munka. Ethnographia 81. (1970) 255; TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Magyar jogi népszokások. (Bp., 1981) 443—460; SZABÓ i. m. (1969) 214—215.
20. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Litterae et epistolae originales Nr. 235.
21. HOLL Imre: Mittelalterarchaologie in Ungarn (1946—1964) Acta Archeologica Acad. Scient. Hung. 22. (1970) 369—373; KOVALOVSKZI Júlia: Településásatások Tiszaeszlár-Sashalmon. Bronzkor, II—IV. és XI—XIII. század, (Bp., 1980) 13; K. CSILLÉRY Klára: A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei. (Bp., 1982) 167—208.; MICHNAI Attila: Középkori népi építészetünk régészeti emlékei. FolArch XXXII. (1981) 225—241.
22. HOLL Imre: Sarvaly középkori lakóházai. ArchÉrt. 106. (1979) 33—51; HOLL, Imre—PARÁDI, Nándor: Das mittelalterliche Dorf Sarvaly. (Bp., 1982) 23—49, 118—127. MÜLLER Róbert: Adatok a Nyugat-Dunántúl középkori népi építészetéhez. VMK 11 (1972) 197—200.
23. GEREVICH, László: The Art of Buda and Pest in the Middle Ages (Bp., 1977) 44, 47. fig. 19.
24. 1494: DL. 20.216; 1460: DL. 16.631; 1469: DL. 16.780; IVÁNYI, Béla (szerk.): Archivum Gyömrőiense gentis comitom Teleki de Szék. (Bp., 1931) No. 319 (1480); *Idem* (szerk.): Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes 2. (Szeged, 1932) No. 597 (1482), No. 850 (1502), No. 922 (1506) No. 1968 (1508) No. 970 (1508), 1008 (1509); ÉRSZEGI Géza: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári kereszties konvent magánlevéltárában 1193—1542. Fejér megyei Történeti Évkönyv 5. (1971) 236, No. 24 (1469); 240, No. 257. (1476)
25. SZABÓ i. m. (1969) 43.
26. Uo. 33—41.
27. Számos adat közül most csak a 15. század második feléből származó formuláskönyvből idézzük három adatot: KOVACHICH, M. G.: Formulae solennes styli. (Pesthini, 1799) 247—248, No. 167, 274—275, No. 205, 320, No. 296; Pusztatelkekre: SZABÓ István: Jobbágyság—parasztsók. Értekezések a magyar parasztság történetéből. (Bp., 1976) 167—172.
28. Corpus Juris Hungarici. 1000—1526. évi törvény-cikkek (Bp., 1899) 576.
29. Pl. 1483-ban Kandén, a főváros közelében. Ez azonban valószínűleg egy földesúri ember lakhelye volt 1483; DL. 18733.
30. Lásd 23. jegyz.
31. Kisenemesi kőházakról: (Csepely, Veszprém megye) KOVALOVSKZI Júlia: Ásatások Csepelyen. VMK 8. (1969) 240—244, 35 d kép. Középkor végi ház, helyén korábban cölöpépület állt fonott szerkezetű fallal. Szintén Veszprém megyéből ismerünk kő paplakot is: CZEGLÉDY Ilona—KOPPÁNY Tibor: A középkori Ecsér falu és temploma. ArchÉrt. 91. (1964) 41—64. Ezenkívül pincéket építettek még gyakran fából. Kőalapozású faházak: HOLL—PARÁDI, i. m. (1982) 118; Lásd még 33—34. jegyz.
32. SZABÓ Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. (Bp., 1938) 82; BENKŐ Elek: A középkori Nyársapát. Bálint Alajos ásatásai a nyársapáti Templomparton, Studia Comitatus, 9. (1980) 350; lásd még 36. jegyz.
33. HOLL, ArchÉrt. (1979) 33—35; HOLL—PARÁDI i. m. (1982) 118; MÜLLER i. m. (1972) 195—197.
34. PARÁDI Nándor: Sarvaly középkori pincéi és kemencéi. ArchÉrt. 106. (1979) 52—61; HOLL—PARÁDI i. m. (1982) 115—118.
35. Lásd 22—23. jegyz.
36. HOLL, i. m. (1970) 374. A teljesség igénye nélkül alább idézzük azokat az alföldi faluásatásokat, ahol két- és háromszobás házak kerültek elő. PAPP László: Ásatások a XVI. században elpusztult Kecskemét vidéki falvak helyén. Népr.Ért. 23. (1931) 138—152; SZABÓ Kálmán: i. m. (1938) 79—87; BALINT Alajos: A mezőkövácsházi középkori település emlékei, Dolgozatok 15. (1939) 148—154; IDEM:

- A középkori Nyársapát lakóházai. MFMÉ (1962) 39—115; BENKŐ i. m. 349—350. A 13. században beköltözött kunok és jászok letelepedésük után ugyanilyen házakat építettek. MÉRİ István: Beszámoló a tiszalök—rázompusztai és a türkeve—mórici ásátások eredményeiről II. ArchÉrt. 81. (1954) 143—147; PÁLÓCZI-HORVÁTH András: A Lászlófalván 1969—1974-ben végzett régészeti ásátások eredményei, *Cumania* 4. (1976) 275—310. SELMECZI László: The Settlement Structure of the Cumanian Settlers in the Nagykunság. In: *Hungaro-Turcica. Studies in Honour of Julius Németh*, ed. by GY. KÁLDY-NAGY. (Bp., 1976) 255—262. Selmeczi L. itt egy háromszatú ház mellett egy árokkal körülvett kerek részt talált, amelyet jurtnak határozott meg. A nyáron tehát még a letelepült, de korábban nomadizáló kunok is sátorban laktak a középkor végén. Uo. 260—261. (alaprajz, uo. 258.)
37. HOLL i. m. (1979) 50.
 38. BENKŐ, i. m. 417, 158. jegyz.: HOFFMANN Tamás: Horreum — szérú — csúr? *Ethnographia* 70. (1959) 200—203.
 39. MÜLLER, i. m. 195—201; HOLL—PARÁDI i. m. (1982) 25, 31—32, 43—44.
 40. SZABÓ, i. m. (1969) 30, 42, 44.
 41. Dl. No. 259.654
 42. SZABÓ, i. m. (1969) 13, 24—26; MAKSAY, i. m. (1971) 116—117.
 43. Lásd 39. jegyz. HOFFMANN i. m. 171—206; SZABÓ i. m. (1969) 44—49.
 44. SZABÓ Kálmán i. m. 86, Sarvalyon a legtöbb helyiség az udvarra nyílt; HOLL i. m. (1979) 49; HOLL—PARÁDI i. m. 119.
 45. SZABÓ Kálmán i. m. 86. Kulcsok, záruk, ajtó- és ládavasalások gyakran kerültek elő, MÉRİ i. m. 147; HOLL—PARÁDI i. m. (1982) 51—54. Úgy tűnik, hogy az alföldi falvakban a vasszerelvényeknek nagyobb szerepe lehetett, mint a Dunántúlon, ahol sok fa volt, uo. 51.
 46. K. CSILLÉRY i. m. 209—298, SZABÓ i. m. (1969) 220—223; HOLL—PARÁDI i. m. (1982) 54.
 47. *Monumenta rusticorum* ... 482.
 48. RADVÁNSZKY Béla — ZÁVODSZKY Levente (szerk.): A Hédeváry család oklevéltára 2. (1922) 389—395, SZABÓ i. m. (1969) 221.
 49. Uo. 220; Dl. 82.336 (1511)
 50. FRAKNÓI Vilmos (szerk.): *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis* 1. (Bp., 1896) 327—328.
 51. Egy alkalommal 5 paraszttól 6 asztalkendőt raboltak el (mensale), amelyek értéke 15—32 denár volt. 6 paraszt vesztett el kézkendőket (manutergium) összesen 14 darabot, amely közül 10 olcsó volt, 2—8 denár, két szlavóniai azonban 32 denárt ért, két másik pedig, amelyek sindonea karmasino suta et adornata voltak, másfél forintot értek. 1513. RADVÁNSZKY—ZÁVORSZKY i. m. 389—395.
 52. SZABÓ i. m. (1969) 222—223; K. CSILLÉRY i. m. 258—272.
 53. VALTER Ilona rövid jelentése: *ArchÉrt* 106, (1979) 290. Vermekről, különösen azokról, amelyek gabonátárolók lehettek lásd MÉRİ: i. m. 147; IKVAI Nándor: Föld alatti gabonátárolás Magyarországon. *Ethnographia*, 77 (1966) 343—377; FÜZES Endre: A gabonásvermek problematikájához. *Ethnographia*, 84. (1973) 464—467.
 54. SZABÓ i. m. (1969) 223—225. Brassóban a schismanként szerepel. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* 1. (Kronstadt, 1886) 292, 335—336, 345 stb.
 55. 1513: RADVÁNSZKY—ZÁVODSZKY i. m. 392. Egy 1418—22-ből származó latin—magyar szöszedetben a tunica mint (k)untes, modern ortográfiával köntösként szerepel. JAKUBOVICH Emil—PAIS Dezső: *Omagyar olvasókönyv*. (Pécs, 1929) 284.
 56. SZABÓ i. m. (1969) 224.
 57. 1498, Pest Megyei Levéltár, oklevelek No. 44.
 58. 1513: RADVÁNSZKY—ZÁVODSZKY II. 389—395.
 59. SELMECZI, László: Angaben und Gesichtspunkte zur archäologischen Forschung nach den Kumanen im Komitat Szolnok, MFMÉ (1971/72) 195; PÁLÓCZI—HORVÁTH i. m. 298; GAAL Attila: Késő középkori leletek Tolna megyéből. *Szekszárdi Béri Balogh Á. Múzeum Évkönyve*, 8—9. (1977—78) 111—116.
 60. Esztergomi káptalani levéltár Ld 26. fasc. 5. no. 12.
 61. 1470: GÉRESI Kálmán (szerk.): A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára 1. (Bp., 1882) 409. Egy vásárra utazó parasztot megtámadtak és az elvesztette pileusát, haczagáját, egy buzogányt és 10 forintnyi aranyat. (Uo. III. k. 118, 158.)
 62. 1470: Dl. No. 55.928.
 63. Parasztvégrendelet 1501-ből: *lego unam subam de pelibus (!) wlpinis confectum domino plebano meo pro quatragesima missis*. (Dl. 564427) Egy falusi szúcstól 1513-ban elraboltak pellicia agnellina XXVI singulum fl. I. Ugyanebben a faluban vesztett el egy paraszt pellicium unum antiquum den XI. rablás nyomán. RADVÁNSZKY—ZÁVODSZKY i. m. 389—95.
 64. *Fimbrias lunicis et aliis vestibus virilibus nemo sartorum apponere audeat, exceptis curialibus regie Maiestatis et dominorum ... De cupro vero calcar nemo ferat nisi per regiam Maiestatem miles creatus, vel in confinibus continens serviens atque militans*: KEMÉNY Lajos: Buda város árszabása II. Lajos korában. 1522. *Történelmi Tár* (1889) 379, 382. A prostituáltaknak egy sárga szalagot kellett hordaniuk a fejkendőjükön: MOLLAY, Károly (szerk.): *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtsammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn*. (Bp., 1959) 124, 155. A zsidók öltözete piros kabát volt sárga folttal. Uo. 126.
 65. GEREVICH László: A csuti középkori sírmező, *Bud Rég* 13. (1943) 110—134. A kereszténység felvétele után lecsökken a sírmelékletek száma. Erről legutóbb SZABÓ János Győző: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában. *EMÉ*, 16—17. (1980) 74—75.
 66. BÁLINT Alajos: A kaszaperi középkori templom és temető. *Dolgozatok*, 14. (1938) 139—190; IDEM: A kiskunfélegyháza—templomhalmi temető. MFMÉ (1956) 55—84; BENKŐ i. m. 323—340 stb.
 67. GEREVICH i. m. *BudRég* 13. (1943) 134—136, ill. 66. jegyz.
 68. A nemesi hagyatékokban, végrendeletekben a középkor végén szintén sokszor szerepelnek a párták is és a díszes övek. Így pl. Drágffy János nővérének magyar nyelvű összeírásában szerepel egy pártáöv, amely nyolc márká (1694 gramm) ezüstöt tartalmazott, és említenek még 5 darab gyöngyös pártát. ZOLNAI Gyula: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*. (Bp., 1894) 203—206. Feudális urak ékszerei kincsleletekből is gyakran előkerülnek: LOVAG Zsuzsa—NÉMETH Annamária: A tolnai XVI. századi kincslelet. *FolArch*. 25. (1974) 219—246.
 69. GEREVICH i. m. *BudRég* 13. (1943) 152, 163; SZABÓ Kálmán i. m. 58—61.
 70. BÁLINT i. m. *Dolg.* 14. (1938) 143—148; gyékénypárta, Kiskunfélegyháza—Templomhalomról (BÁLINT, i. m. MFMÉ (1956) 80. ismert, valószínűleg a Typha nevű vizinövényből készült. FRENCH Miklós: A kiskunfélegyházi templomdomb középkori temetőjének növényi maradványai, MFMÉ (1956) 88.
 71. GEREVICH, i. m. *BudRég* 13. (1943) 154. Pártával temetett férfi például Kaszaperen. BÁLINT i. m. *Dolg.* 14. (1938) 172, (18. sir).
 72. SZABÓ Kálmán i. m. 61—78; GEREVICH i. m. *Bud Rég*. 13. (1943) 140—151; SZABÓ János Győző: Gó-

- tikus pártaövek a kispánai vár temetőjében. EME 8—9. (1970—71) 57—90.
73. SZABÓ Kálmán i. m. 70—75; GEREVICH i. m. Bud Rég. 13. (1943) 146; G. SÁNDOR Mária: Középkori csontosövek a Magyar Nemzeti Múzeumból. Fol Arch, 11. (1959) 113—123; LOVAG—NÉMETH i. m. 228—234; BENKŐ, i. m. 339.
74. BÁLINT i. m. Dolg. 14. (1938) 150—152.
75. A gyűrűkön gótikus majuskulák vannak (különösen M és I, ritkábban L, T.S). Emellett liliom, ketős kereszt stb. Pántgyűrűk is előfordulnak. SZABÓ Kálmán i. m. 52—55.
76. SZABÓ Kálmán i. m. 46—47, 50—52. GEREVICH i. m. BudRég 13. (1943) 139—140; A veretőről legutóbb: LOVAG Zsuzsa írt, in: Ausstellungskatalog 800 Jahre Franz von Assisi. Franziskanische Kunst und Kultur des Mittelalters (Katalog der Nö. Landesregierung NF 122) (Wien, 1982) 34—35. Ez idézi az ékszerekre vonatkozó irodalmat is. Számos faluból kerültek elő liliommal, hársiával, sassal díszített ruhadiszek. Egy hasonló hársiát Oppelnban (Szlécia) találtak. GEREVICH, i. m. BudRég 13. (1943) 157; ruhadiszek Csutáról: uo. 155, 30. kép, és 159, 31. kép.
77. GEREVICH i. m. BudRég 13. (1943) (XXXIX a. sir) 114
78. BÁLINT i. m. Dolg. 14. (1938) 158—160.
79. BÁLINT i. m. Dolg. 15. (1939) 157.
80. SELMECZI i. m. MFMÉ (1971/72). 196. Érdekes, hogy a késő középkori sírokban a kunoknál és a jászoknál nomád viseletet (pl. kaftán) lehet megfigyelni. *Idem*: A négyszállási jász temető. ComArch. (1981) 173—175; lásd még: PÁLÓCZI—HORVÁTH: Le costume coman au Moyen Age. ActaArchHung 32. (1980) 403—427.
81. Monumenta rusticorum, 274—275.
82. LUKINICH Imre (szerk.): A podmanini Podmaniczky család oklevéltára 2. (Bp., 1939) 191, 197.
83. Lásd 60. jegyz.
84. SZABÓ i. m. (1969) 179—183. A bicellusra: KUBINYI András: Bicellus. Adatok egy középkori fegyverfajta meghatározásához. BudRég. 23. (1973) 189—193.
85. F. DÖRY—G. BÓNIS—V. BÁCSKAI (szerk.): Decreta regni Hungariae 1301—1437. (Bp., 1976) 279.
86. Sylloge decretorum comitalium inlyti regni Hungariae. ed. Josephus Nicolaus KOVACHICH, Tom. 1. (Pesthini, 1818) 233—235.
87. KUBINYI András: The Road to Defeat: Hungarian Politics and Defense in the Jagiellonian Period, in: BAK, J. M.—KIRÁLY, B. K. (szerk.): War and Society in Eastern Central Europe 2 (Brooklyn College Press 1982) 169. A voinici állami adómentességére: Dl. 46. 895 (1509). Ezek földesúri járadékát is csökkentették: IVÁNYI Béla: Egy 1526 előtti ismeretlen kéziratos formuláskönyv. Történelmi Tár (1904) 502—503.
88. ÉRI István—BÁLINT Alajos: Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei. (Bp., 1959) 33, 36, 37, 40, 44, 46, 50, 51, 55—57.
89. KOVALOVSKI i. m. VMMK 8. (1969) 247—248. Sarvalyon, ahol kisnemesek éltek, szintén találtak fegyvereket; HOLL—PARÁDI i. m. (1982) 78—86.
90. HOLL—PARÁDI i. m. (1982) 92—112., ahol a korábbi irodalom is szerepel.
91. Valószínűleg csak gazdagabb parasztnál tűnik fel. SZABÓ Kálmán i. m. 114; MÉRI i. m. (1954) 148; BENKŐ i. m. 330; HOLL—PARÁDI i. m. (1982) 90. A kunoknál és a jászoknál üvegtükrök ruhadiszként kerültek elő. SELMECZI, i. m. ComArch. (1981) 171.
92. Jó összefoglalás a kovácsokról régészeti és írásos adatok alapján, SZABÓ György: A falusi kovács a XV—XVI. században, FolArch 6. (1954) 123—145. A falusi fémleletek régészeti feldolgozására lásd legutóbb HOLL—PARÁDI i. m. (1982) 50—78., itt a korábbi irodalom is szerepel.
93. Lásd 12. jegyz. a forrás Dl. 106.083 p. 322—333.
94. PACH Zsigmond Pál: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. (Bp., 1963) 65—70; SZABÓ i. m. (1975) 39—42, 67—77.
95. SZABÓ i. m. (1975) 71.
96. Dl. 89.252 (Tétény); PATAKI János Vidor: Vasmegyericesei kárbeccslés 1520. Agrártört. Szemle 1. (1957) 17—28.
97. SZABÓ i. m. (1963) 78—79.
98. KUBINYI András: L'agriculture à Buda et à Pest la rencontre du XVe et du XVIe siècles. Agrártört. Szemle 6. (1964) Supplementum 18.
99. KUBINYI András: Die Städte Ofen und Pest und der Fernhandel am Ende des 15. und am Anfang 16. Jahrhunderts. In: INGOMAR Bog (szerk.): Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450—1650. (Köln—Wien, 1971) 356—357. Egy paraszt, akinek apósa gazdag cinkotai paraszt volt, apósa anyagi segítségével lett Pesten a városi vezető réteg tagja: KUBINYI i. m. (1964) 17—17.
100. 1515. Dl. 37.181.
101. SZÉKELY György: Földesúri törekvések a jobbágság költözési jogának felszámolására Magyarországon — kelet-európai típusú társadalmi folyamat az 1514. előtti években. Agrártört. Szemle 14. (1972) 261—278; PACH Zsigmond Pál: Der Bauernaufstand vom Jahre 1514 und die „zweite Leibeigenschaft“. Aus der Geschichte der Ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16—17. Jahrhundert. (Bp., 1977) 275—301.
102. KUBINYI András: Einige Fragen zur Entstehung des Städteneztes Ungarns im 14. und 15. Jahrhundert. In: STOOB, Heinz (szerk.): Städteforschung. Veröffentlichungen des Institute für vergleichende Städtegeschichte in Münster A/4: Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa. (Köln—Wien, 1977) 174. *Idem*: Dél-dunántúli parasztnak városba költözése a középkor végén. Levéltári Évkönyv. Somogy megye múltjából 3. (1972) 13—45. VALTER Ilona: A Bodrogköz honfoglalás kori és középkori településtörténete. Agrártört. Szemle 16. (1974) 32.
103. SZABÓ i. m. (1966) 139—188; IDEM, i. m. (1976) 167—200; MAKSAY, i. m. (1971) 78—88; VALTER, i. m. 17—21, 31—33.
104. PACH, i. m. (1963) 65—70.
105. A 11. és 12. században kb. 40% volt. FÜGEDI, Eric: Pour une analyse démographique de la Hongie médiévale. Annales É.S.C. 24 (1969) 1302—1303. Csuton (14—15. sz.) 206 sír közül 43 volt a gyermeksírkir (20,9%) GEREVICH, i. m. BudRég 13. (1943) 110—134; Kaszaperen (legtöbb sír a 15. századból származik) 134 gyerek sír volt, ami az összesnek (425) 31,5%-a: BÁLINT, i. m. Dolg. 14. (1938) 140 stb.
106. BÁLINT, i. m. MFMÉ (1956) 56 (17. sír), 62 (72. sír)
107. SELMECZI, i. m. MFMÉ (1971/2) 194.
108. 1501: GÉRESI (szerk.): i. m. 3,45; 1513: Archivum Gyömrőiense 205. No. 471.
109. Louis MARTZ—Frank MANLEY (ed.): The Complets Works of St. Thomas More 12. (Hew Haven—London, 1976) 192—193. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Dr. Bak J. M. barátomnak, hogy felhívta figyelmemet erre az adatra.
110. MÉRI i. m. (1954) 149; SELMECZI i. m. MFMÉ (1971/72) 193; BENKŐ i. m. 337.
111. BÁLINT, i. m. MFMÉ (1956) 80; ÉRI—BÁLINT i. m. 80; BENKŐ i. m. 326, 336.
112. MÉRI i. m. (1954) 149.
113. IRÁSNÉ MELIS Katalin: Középkori falvak Pest határában. ArchÉrt 102 (1975) 237—238. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Irásné Melis Katalinnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a tárgyakról készült fotókat.

114. MÉRI István: Árpád-kori népi építkezéseink feltárt emlékei Orosháza határában. (Bp., 1964) 7. Előkerültek átlukasztott csontok is, amelyek korcsolyák voltak, MÉRI i. m. (1954) 147; KOVALOVSZKI (1980) 47, 22. tábla 10.
115. Dl. 104. 125; SZABÓ i. m. (1969) 230—232.
116. GERÉZDI Rabán: A magyar világi lira kezdetei. (Bp., 1962) 216, 221, 234.
117. Egy középnemesi számadáskönyvben a következő olvassuk. (1502): *Feria secunda proxima ante festum beati Laurentii martyris sex dominabus milium metentibus . . . Tribus videlicet dominabus ad integram diem cuiilibet ipsarum tribui d. V. reliquis vero tribus ad mediam diem cuiilibet ipsarum dedi d. III.* (Dl. 104.125) Női napszámokról SZABÓ i. m. (1975) 93, 27. jegyz.
118. Lásd pl. 1509: Dl. 21.967, 71.109., lásd még PACH i. m. (1963) 72, 144.
119. 1502: *Die Dominico proximo in profesto beati Jacobi apostoli in Alba Regali pro clamatione messorum famulo civitatis tribueram d. VI.* (Dl. 104. 125.)
120. KUBINYI i. m. (1977) 167—175.
121. Erről számos adatot közölt SZABÓ i. m. (1975) 67—69.
122. Dl. 65.934 (1465), 59.912 (1502) stb. A vadászatról: ZOLNAY László: Kincses Magyarország. Középkori művelődésünk történetéből. (Bp., 1977) 89—95; SZABÓ i. m. (1975) 37.
123. *Corpus Juris Hungarici 682: Ex quo plurimi colonorum, et incolarum quorumcumque dominorum praelatorum, et baronum caeterorumque regniculorum, derelictis, et postpositis ferme vinearum, et agrorum culturis, soli venationi et aucupio insistunt.*
124. KOVALOVSZKI, i. m. VMMK 8. (1969) 249. Sarvalyon szarvas-, vaddisznó-, róka-, őz-, nyúl-, fácán-csontok kerültek elő: HOLL—PARÁDI i. m. 249—251. Paraszti vadászatról uo. 79, 138, 136. jegyz.
125. BELÉNYESI Márta: A földművelés Magyarországon a XIV. században. Századok 90. (1956) 548—549; Dl. 20.121. Ásatásoknál előkerültek orsókarikák, erről: SZABÓ Kálmán i. m. 114; MÉRI: Beszámoló . . . ArchÉrt 79 (1952) 61., ArchÉrt. (1954) 148. IDEM i. m. (1964) 47 stb.
126. BÁCSKAI Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. (Bp., 1965) 35—36, 43.
127. SZABÓ György i. m. (1954) 123—149. Állatgyógyászati eszközök találtak: MÉRI i. m. (1964) 45.
128. RADVÁNYI—ZÁVODSZKY i. m. 392—393. A kárösszeg a cipésznél 7 forint 89 denár volt. Ebből hat forint esett a coreum dispositumra. A szűcs 95 forint és 73 denár kárt szenvedett. Ebből 26 forint volt a kész prémek értéke. A kovácsnál az *attinentia artis fabrilis* ezzel szemben csak 3 forintot ért.
129. 1514-ben a Somogy megyei Dencs falu 12 parasztját, akik *qui videlicet magistri ollipares fuissent* támadták meg, és plusquam quinque milia ollarum predictorum iobagionum . . . in dictis domibus ipsorum összetörték. Uo. I. k. 533—534.
130. Falusi zenészekre vonatkozó számos adat, KUBINYI, A.: *Musikleben am Budaer Könogshof. Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 15 (1973) 95—100. Hangszerek ásatásokon is előkerültek, többek közt sípok. ÉRI—BÁLINT i. m. 39.
131. Pl. a Batthyány számadások: Dl. No. 104.125 (1502) Egy budai polgárcsalád számadáskönyvéről: KUBINYI András: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán Agrártört. Szemle 6. (1964) 388—390.
132. Az adatok összegyűjtve megtalálhatók SZABÓ i. m. (1969) 226—228, és i. m. (1975) 47—49. Szabó rámutatott arra is, hogy a magyar parasztlakosság kenyérfogyasztása viszonylag alacsony volt.
133. Lásd 124. jegyz. Csepelyen marha-, ló-, disznó-, kecske-, juh- és kutyacsontok kerültek elő. KOVALOVSZKI i. m. VMMK 8. (1969) 249. Sarvalyon száz állatból származó, összesen 1030 darab került elő. 44 disznó, 34 marha, 9 ló, 3 kecske vagy juh, kutya, kacsa, liba, csirke. HOLL—PARÁDI, i. m. (1979) 233.
134. Az 1514-es törvény: *Monumenta rusticorum* 261.
135. SZABÓ i. m. (1969) 233. Egy adat, amelyben nem temetőben folyó táncról van szó: Farsangkor álruhás, férfinak öltözött nők táncoltak. Temesvári Pelbárt ír le egy hasonló esetet a 15. század végén keletkezett *Pomerium sermonum* című művében, amely 1480 körül történt meg a Kaposnál (Somogy megye). A latin szöveget idézi DOMOTOR Tekla: *Naptári ünnepek és népi színjátszás*. 2. kiad. (Bp., 1979) 82—83 (más adatok arról, hogy a temetőben és templomban táncoltak).
136. TÁRKÁNY SZÜCS i. m. 531—532. A *bitutio victimarum* például egy szőlő eladásánál fordul elő. *Archivum Gyömróiense* 183, Nr. 391.
137. PACH i. m. (1963) 145—147, SZABÓ i. m. (1975) 76—77.
138. 1502: *Archivum civitatis Eperjes* 2. 326. No. 858, 1523: Dl. 89.172.
139. 1511: *In domo . . . ubi vinum solent propinare, unum . . . pecarium vitreum non defregisset* (*Archivum civitatis Eperjes* 2, 401, No. 1045) A sarvalyi ásatáson egy üvegkehely és egy velencei üvegfedő került elő. HOLL—PARÁDI i. m. 90.
140. Az 1486-os törvény 66 cikkelye: *Statutum est . . . quod omnes, et singuli, cujuscunque conditionis existant, ad nundinas, fora, et tabernas proficiscentes, arma omnia in hospitibus deponant, et inermes ad emendum, vendendum, et bibendum proficiscuntur* *Corpus Juris Hungarici* 458. Lásd még SZABÓ i. m. (1969) 234—235.
141. ÉRSZEGI, i. m. (1971) 254, No. 313 (1517)
142. *Történelmi Tár* (1898) 378 (1525)
143. FÜGEDI Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. *Tanulmányok a magyar középkorról*. (Bp., 1981) 7—56. A budaszentlőrinci sírnál történt csodákról: KELENYI Ottó: A Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostor történetének első irodalmi forrása. *Tanulmányok Budapest múltjából* 4 (1936) 87—110. KNAPP Éva: *Remete Szent Pál csodái, Századok* 117. (1983.) 511—558.
144. 1471. Dl. 55.936. Egy paraszt csak annyit tudott mondani életkoráról, hogy Lajos király uralkodása idején született. Lásd még FÜGEDI i. m. (1981) 92.
145. Lásd GEREVICH, i. m. *BudRég* 13. (1943) 110—134; BÁLINT, i. m. MFME (1956) 76—78; IRÁSNÉ—MELIS, i. m. 236—243; SELMECZI, i. m. *ComArch* (1981) 173.
146. Faszén és pernye mellett mészarabok is előkerültek, gyakran ezt babonás képzetekkel magyarázzák, lásd BÁLINT, i. m. MFME (1956) 78—79. Halotti tor maradványaira: TETTAMANTI Sarolta: *Temetkezési szokások a X—XI. században a Kárpát-medencében. Stud. Com.* 3. (1975) 108. A kérdés legutolsó összefoglalása BENKÓ, i. m. 338. Megjegyzendő azonban, hogy tűznyomok, illetve hamu mint melléklet recens néprajzi anyagban is előfordul, pl. CSISZÁR Árpád: *A hazajáró lélek. A beregi nép lélekhitéből. A nyiregyházi JMÉ* 8—9. (1965—66) 170—171.
- Egy mezőkovács házi női sírban mész volt (BÁLINT, i. m. *Dolg.* 15. [1939] 154, 62. sír) és itt ferőtlenítésre is gondolhatunk, lásd: Günther, P. FEHRING: *Der Beitrag der Archäologie zum Leben in der Stadt des späten Mittelalters. Leben in der Stadt des Spätmittelalters. (Veröffentlichungen des Instituts für Mittelalterliche Realienskunde Österreichs 2. = Sb. Ak Wien, phil—hist. Kl. 325) 2. Aufl. (Wien, 1980) 27. Ha azonban csak egy ilyen sír van egy temetőben, akkor gondolhatunk babonára is. Egy csarodai gyereksírban amulettes nyakperccel került elő. Ez egy csepp alakú lazúrkő függő-*

- ből, és két lila színű homokkőből készült gyűrűből állt. Az eltemetett gyermek csecsemőkorú volt: BODOR Imre: A csarodai református templom 1971. évi kutatása. Építés- és Építészettudomány 13 (1981) 93–94, 12. ábra. A függő 30 mm hosszú, a gyűrű átmérője 19 mm.
147. Vámpírhit meglétére utal: SZABÓ János Győző: Honfoglalás kori sírok Eger—Répástetőn. EMÉ 2 (1964) 125–128. A sírba lövés szokásáról TETTAMANTI i. m. 109–110. Minden adat azonban a 10. századból származik. Úgy vélhetnénk, hogy a szokás a kereszténység elterjedésével eltűnik. Ezzel szemben az újkori néprajzi anyagban két szempontból is visszatér. Az egyikre vonatkozó adatok: még a huszadik század elején is belelőttek egy gyermekágyban meghalt asszony sírjába, nehogy vissza tudjon térni. DOMÓTOR Tekla: A magyar nép hiedelmvilága. (Bp., 1981) 221. Egy másik, valószínűleg katonai temetési szokást a székelyeknél írtak le. A férfiakat katonai tiszteletadással temették el. Mielőtt azonban a sírba tették őket, belelőttek a koporsóba. KÁLLAY

- Ferenc: A pogány magyarok vallása, In: DIÓSZEGI Vilmos (szerk.): Az ősi magyar hitvilág. (Bp., 1978) 125–126. Kállay a 19. században élt, forrása a 18. századból származik. Egy másik, a múlt századból származó leírás csak azt említi a székelyekről, hogy lőttek a sírnál. ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természettudományi s népismei szempontból. (Pest, 1868) 140. Az Alföldön, Hódmezővásárhelyen háromszor lőttek a sírba. NOVÁK László: Fejfák a Duna—Tisza közén, Nagykörös, 34. Teljesen elképzelhetetlen, hogy az újkorban sok területen elterjedt, és a 10. században régészeti bizonyítható szokás a késő középkorban ismeretlen lett volna. Sajnos a késő középkori temetőket azonban csak kevéssé kutatták. Tettamanti 394 temetkezéshelyet sorol fel a 10–11. századból. A késő középkorból viszont alig több mint egy tucat esetet ismerünk. Néhány sírban előkerült nyílhegy pl. Csut 110. sír, GEREVICH, i. m. BudRég. 13. [1943] 131), de a leírásból nem derül ki, hogy a sírba belelőttek vagy melléklet volt.
148. PACH i. m. 53; SZABÓ i. m. (1975) 72–76.

ANDRÁS KUBINYI

BÄUERLICHER ALLTAG IM SPÄTMITTELALTERLICHEN UNGARN

Der Verfasser will in seiner Studie in komplexer Weise ein einheitliches Bild über den Alltagsleben der mittelalterlichen Bauern Ungarns aufzeichnen. Er benutzt ebenso die schriftlichen, wie die archäologischen Quellen. Es werden die Grösse der Dörfer, die Familienstruktur, die Bauernhäuser, ihre Bauweise und Inventar, die Kleidung, Schmuck und Waffen der Bauern, die Differenzierung des Bauerntums, die Kinderspiele, die Arbeit, die Essensgewohnheiten, die Festigkeiten, die Wirtshäuser, ferner die Begräbnissitten sehr ausführlich behandelt. Die besten Quellen zu diesem Thema liefern uns neben der Archäologie die Untersuchungen über

Gewalttätigkeiten. Das Leben der Bauern, ihre materielle Kultur hat am Ende des Mittelalters zwar ein höheres Niveau erreicht, als es früher war, die grundherrschaftliche Macht liess es aber nicht zu, dass es sich besser entfalte. Es entstand inzwischen eine sehr dünne, reiche Bauernschicht, deren Kleidung, Schmuck und Waffen den des Adels sich ähnelte. Die meisten Quellen sind zwar über diese Schicht erhalten, es gibt aber Urkunden, aus welchen man die prozentuelle Gliederung der einzelnen Bauernschichten errechnen kann, da sieht man, dass die reichen Bauern nur eine kleine Minderheit bildeten.

